

KAZAK TÜRKÇESİNDE -a, -e/-y ZARF-FİİL EKİ VE İŞLEVLERİ

Onur BALCI*

ÖZET

Esas görevi fiil kök ve gövdelerine eklenerek ana fiilin durum ve tarzını bildirmek olan zarf-fiil ekleri Türkçede işlevsel olarak kullanılan eklerden biridir. Bu çalışmada Kazak Türkçesinde çok sık kullanılan -a, -e/-y zarf-fiil eki incelenmiştir. Kazak Türkçesi ile yazılan eserler taranmış, elde edilen örneklerde ek işlevsel olarak incelenmiştir. Sonuçta ekin şekil bilgisel ve söz dizimsel olmak üzere iki temel işlevi; bu işlevlerin alt başlıklarında ise farklı işlevleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, zarf-fiil ekleri, -a, -e/-y zarf-fiil eki.

THE -a, -e/-y GERUND AFFIX AND IT'S FUNCTION AT KAZAKH TURKISH

ABSTRACT

The base function of gerund affixes is that by adding to verb roots and stems inform the status and style of the main verb. The gerund affixes is one of the affixes that used functionally in Turkish. In this study it was investigated that the -a, -e/-y commonly used gerund affix in Kazakh Turkish. The works written with Kazakh Turkish were screened and in samples obtained from the affix investigated functionally. Eventually, it was determined that the affix has got two main functions as morphological and syntactical and sub-headings in this functions the affix has got different functions.

Key Words: Kazakh Turkish, gerund affix, the -a, -e/-y grund affix.

Giriş

Zarf-fiiller, genel olarak “*Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen ve fiilden -(y)A, -(y)I, -(y)ArAk, -DIktA, -ken, -mA, -dAn, -mAksIzIn, -(y)IncA, -(y)Ip, -DIkÇA gibi bazı eklerle yapılan kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiiller kuran ve zarf olarak fiilin anlamını, zaman ve yer bakımından tamamlayan kelime*” (Korkmaz 2007: 251) şeklinde tanımlanabilir. Zarf-fiil ekleri ise bu görevleri yerine getiren eklerdir. Zarf-fiiller, isim-fiiller ve sıfat fiillerle birlikte çekimsiz fiil olarak değerlendirilir. Bu fiilimsi türü şahsa ve zamana bağlanamayan soyut bir hareket hali karşılar

* Arş. Gör., Cumhuriyet Ü. Edebiyat. Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Böl. El-mek: obalci@cumhuriyet.edu.tr

(Ergin 2005: 338). Bu ekler fiilleri cümlelerin temel yüklemine zarfı yaparak kılış ve oluşa dayalı bir hal bildirirler. Sözdizimsel olarak da birbirinden bağımsız kelimeler içinde bulunan fiil unsuruna eklenerek onları öbeğeştirir; her iki fiile de eklenerek tekrar öbeği oluştururlar.

Kazak Türkçesinde zarf-fiil, “kösemşe” terimiyle karşılanır. Bu tabir Kazak Türkçesi gramerlerinde şu şekilde tanımlanmıştır: “*Fiil tabanlarından hususi ekler ile yapılarak gerekli derecede zaman, kip ve başka anlamları bildiren özel yapılar zarf-fiil kategorisi olarak adlandırılır.*” (Iskakov 1991:305); “*Zarf-fiil hareketin nasıl, ne şekilde yapıldığını gösteren fiil türü olarak tanımlanır.*” (Oralbayeva vd. 1993: 136). Iskakov’un tanımında dikkat çeken husus zarf-fiillerin “zaman ve kip” bildirdiğinin belirtilmesidir. Zarf-fiil ekleri Türkiye Türkçesinden farklı olarak Kazak Türkçesinde zaman eki olarak da kullanılır. Bu özelliğinden ötürü de bu eklerin zaman bildirdiği ifade edilmiştir.

Kazak Türkçesinde kullanılan zarf-fiil ekleri şunlardır:

1) Basit Zarf-fiil ekleri: -p, -A, -y

2) Birleşik Zarf-fiil ekleri: -GAndA, -MAstAn, -MAyInşA, -GAnşA, -GAlI (Koç ve Doğan 2004: 314-315, Öner 1998: 227-235, Iskakov 1991: 305-310).

Birleşik zarf-fiiller olarak gösterilen ikinci gruptaki ekler, olumsuzluk eki, sıfat-fiil eki gibi eklerin yeniden ek alarak kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Örneğin olumsuzluk ifade eden ve Türkiye Türkçesinde -madan zarf-fiil eki ile anlamdaş olan -MAyInşA ekinin olumlu şekli olan -InşA (-IncA) eki Kazak Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bazı kaynaklarda (Koç ve Doğan 2004, Tamir 2007 vb.) Kazak Türkçesinde kullanılan zarf-fiiller arasında gösterilen -MAy ekinin olumlu şekli olan -a, -e/-y eki Kazak Türkçesinde sıkça kullanılan zarf-fiil eklerindedir. -y eki -a, -e zarf fiil ekinin ünlü ile biten fiillere gelen şeklidir. Zira Kazak Türkçesi gramerleri zarf-fiil bahsinde -MAy diye bir zarf-fiil ekinden bahsetmemektedir (bkz. (Iskakov 1991, Oralbayeva vd. 1993). Oralbayeva, Abdigaliyeva, Şalabayev -a, -e/-y ekini örneklendirirken zarf-fiil ekini olumsuzluk ekinden ayırarak şu örnekleri de vermişlerdir: *kelme-y* (gelmeden), *barma-y* (gitmeden) (Oralbayeva vd. 1993: 136). Bu nedenle -MAy yapısını bir zarf-fiil eki yerine “olumsuzluk eki+zarf-fiil eki” olarak kabul etmek daha doğru bir görüştür.

1. Şekil Bilgisi Açısından İşlevler

Ekin şekil bilgisi açısından işlevleri şunlardır: Temel işlev (zarf-fiillik), tasviri birleşik fiillerde esas fiili yardımcı fiile bağlama, zaman eki (şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman).

1.1. Temel İşlev: Zarf-Fiillik

Zarf-fiil eklerinin temel işlevi eklendiği fiil kök ya da gövdesini sözcük türü olarak zarfa dönüştürme ve cümlede esas fiilin zarfı yapmaktır. -a, -e/-y zarf-fiil eki de bu işlevleri yerine getirmektedir. Bu ek olumlu olarak kullanıldığı zaman -arak, -(I)rken, -dığında; olumsuzluk ekiyle kullanıldığı zaman ise -madan anlamı vermektedir¹.

“Kün **batpay** Ulamğada keldi jetip, / Torı attı kan-bılavğıp ekpindetip” [Güneş **batmadan** Ulam’a ulaştı / Doru atı koşmaktan kan ter içinde.] (Akböpe-Savitbek Destanı, satır numarası: 928-929).

¹ Çalışmada gösterilen örnekler ve örneklerin satır numaraları şu eserlerden alınmıştır: *Kazak Destanları 2* (Kubıkul Destanı. Hzl. Dr. Metin Arıkan, TDK Yay. Ankara, 2007), *Kazak Destanları 3* (Barak Batır ve Akböpe-Savitbek destanları. Hzl. Dr. Oktay Selim Karaca, TDK Yay. Ankara, 2007), *Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I* (Zhanat BOTABAYEVA, Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I’/ Giriş - Metin- Aktarma - Dizin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008). Örneklerde standart çeviri yazı işaretleri kullanılmıştır.

“Tan **ata** şığıp Aşa’dan / Däl tüste kelipti” [Tan **ağarıken** Aşa’dan çıkıp tam öğle vakti gelmişti.] (Akböpe-Savitbek Destanı, satır numarası: 707-708).

“Sadaka etip bergen soñ / **Keşikpey** kıl toy dedi.” [Sadaka olarak verdikten sonra **gecikmeden** toy yap dedi.] (Kubikul Destanı, satır numarası: 310-311)

1.2. Tasviri Birleşik Fiillerde Esas Fiili Yardımcı Fiile Bağlama İşlevi

Tasviri fiil “Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil”dir (Korkmaz 2007: 208). Bu fiillerde asıl anlam zarf-fiil eki almış fiilin anlamıdır. Yardımcı fiiller fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife görürler (Ergin 2005: 386). Tasviri birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde temel olarak yeterlik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma bildirir. Ancak Kazak Türkçesinde kullanılan tasviri birleşik fiiller sayı bakımından Türkiye Türkçesinden çok olduğu gibi anlam olarak da çeşitli farklılıklar göstermektedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde aynı tasviri fiil hem -a, -e/-y zarf-fiil ekiyle hem de -p zarf-fiil ekiyle kullanılabilir. Bu iki ekle kullanılan birleşik fiillerin ise anlamları birbirinden farklıdır (örneğin: *jazıp ber* ‘başkası için yaz’; *jaza ber* ‘yazıver’).

Kazak Türkçesinde -a, -e/-y zarf-fiil ekinin esas fiile eklenmesiyle oluşan tasviri birleşik fiiller şunlardır: -a, -e/-y *al-*, -a, -e/-y *bar-*, -a, -e/-y *basta-*, -a, -e/-y *ber-*, -a, -e/-y *kel-*, -a, -e/-y *kal-*, -a, -e/-y *sal-*, -a, -e/-y *ket-*, -a, -e/-y *kör-*, -a, -e/-y *koy-*, -a, -e/-y *tasta-*, -a, -e/-y *tüs-*, -a, -e/-y *şık-*, -a, -e/-y *basta-*, -a, -e/-y *bil-* -a, -e/-y *jat-* (Iskakov 1991: 254-259, Koç ve Doğan 2004: 329-334).

“Aytıs қазақтін ескі заманнан **келе jatқан** авыз әдебиетінің бір кең саласы.” [Atışma Kazak halkının eski zamanlardan **gelen** sözlü edebiyatının geniş bir dalıdır.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 5).

“Қızıғымды **көре қал** / Menimenen oyna da” [Benimle oyna da hünerimi **görüver**] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 303-304).

“Қаһары қатты патшаға / **Ayta almadıқ** зарımız.” [Kahrı güçlü padişaha derdimizi **söyleyemedik**.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 741-742).

“Sözimde kemdik bolsa **söge körme** / Bilgenşe tapқанı оsı кәri babañ.” [Sözümde eksiklik varsa **ayıplama**. Yaşlı atan bildiğince anlattı.] (Kubikul Destanı, satır numarası: 4046-4047).

“**Ayta bar**, barsañ, sälem atamızğa” [Selam **söyle**, gideceksen, dedemize.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 1497)

Kazak Türkçesinde yeterlilik bildiren yardımcı fiil olan *al-* fiili -a, -e zarf-fiil eki almış fiille kullanıldığı zaman ünlü kaynaşması olayı görülebilmektedir:

“**Külelmaymın** / Қayғимен енді тiri / **Jürelmaymın.**” [**Gülemem**. Kaygıyla artık hayatta **yaşayamam**.] (Akböpe-Savitbek Destanı, satır numarası: 1121-1122-1123).

1.3. Zaman Eki İşlevi

Bu ekin zaman eki olarak kullanımına tarihî Türk lehçelerinde de rastlamak mümkündür². Genel itibari ile -a / -e / -y (*dur / turur*)+*şahıs zamirleri* yapısıyla zaman bildiren bu ek tarihsel gelişim içinde ekleşerek tek başına zaman eki işlevini üstlenmiştir³.

² Örnek olarak bkz. ECKMANN, Janos (1998), “Harezmi Türkçesi”, Tarihî Türk Şiveleri (çev. Mehmet Akalın), TKAE Yayınları, Ankara, s. 205, ECKMANN, Janos (2009), Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yay. İstanbul, s. 139, VURAL, Hanifi, TOPARLI, Recep (2004), Kıpçak Türkçesi, basım yeri: Dilek Matbaa&Ofset Tesisleri, Sivas, s.33.

1.3.1. Şimdiki Zaman Eki

Ekin tarihî Türk lehçelerinde şimdiki zaman çekiminde kullanımı şöyledir:

Harezmi Türkçesinde;

Tkl. 1. bara turur mæn “gidiyorum, gitmekteyim”

2. bara turur sæn

3. bara turur

Çkl. 1. bara turur miz

2. bara turur siz

3. bara tururlar (Eckmann 1998: 205).

Kıpçak Türkçesinde;

biledir men

biledir biz

biledir seŋ

biledirsiz

biledir

biledirler (Vural ve Toparlı 2004: 33).

Çağatay Türkçesinde;

Tekl. 1. tapadur mæn

2. tapadur sæn

3. tapadur

Çokl. 1. tapadur biz

2. tapadur siz

3. tapadur (Eckmann 2009: 139).

Bu ek Kazak Türkçesinde iki tip şimdiki zaman kipi yapmaktadır.

1.3.1.1. Genel Şimdiki Zaman

Bu şimdiki zaman kipi *-A zarf-fiil eki+turur/turar* kalıbının ekleşmesi ile kurulur. Kazak Türkçesinin dışında Tuva, Altay, Özbek, Uygur, Kırım, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Hakas, Saha ve Çuvaş yazı dillerinde de kullanılır. Kırım, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde *turur* yardımcı fiilinden hiç iz kalmamıştır. Bu yardımcı fiil Özbek, Uygur, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Kazak yazı dillerinde sadece 3. şahıslarda *-di* olarak; Kırgızcada ise yine *-t* olarak kendini korur. Bu yardımcı fiil söz konusu lehçelerin diğer şahıslarında tamamen kaybolmuştur (Ercilasun vd.: 129-200-201).

Kazak Türkçesi gramerlerinde “*Jalpı Osı Şaq*” (genel şimdiki zaman) olarak işlenen bu zaman o anda meydana gelen kılışı/oluşu bildirdiği gibi genel bir hareketi, eylemi, oluşu da bildirir. Bu nedenle bu zaman için “geniş zaman ifadeli şimdiki zaman” denebilir. Ekin bildirdiği anlam bağlamdan hareketle anlaşılır. “Şimdiki zamanın bu türü fiil köküne veya gövdesine *-a* (*-e*, *-y*) zarf-fiil ekinin eklenmesi ile yapılır. Bu yapı metindeki vazifesine göre konuşma zamanında olan iş ve hareketi de (*bayqaysın ba ‘dikkat ediyor musun’ kün kızıp keledi ‘hava ısınıyor’*), daima yapılan

³ Ekin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde zaman eki olarak kullanımıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ERCİLASUN, Ahmet Bican, KARAHAN, Leyla, KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (Redaksiyon) (2006) Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

mesleki işi ya da günbegün yapılan hareketi de (*ol sovhozda turadı* ‘o sovhozdadır’, *sonda agronom bolıp isteydi* ‘orada ziraat mühendisi olarak çalışır’), insana ve insan dışındaki varlıklara ait alışılmış, alışkanlık haline gelmiş işi, hareketi, alışkanlığı da (*it üredi* ‘köpek havlar’ *kuş usadı* ‘kuş uçar’, *stıyr möñireydi* ‘inek böğürür’, *şöp ösedı* ‘ot biter’, *jel esedi* ‘rüzgar eser’, *bala küledi* ‘çocuk güler’, *änşi än saladı* ‘şarkıcı şarkı söyler’, *muğalim bala okıtadı* ‘öğretmen çocuk okutur’, *şäkirtter sabak tıñdaydı* ‘öğrenciler ders dinler’) bildirir.” (Iskakov 1991: 330).

“Ävede **ızındaydı** jasıl sona” [Havada **vızıldıyör** yeşil sinek] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 679)

“**Jarətpaymın** sıyağın / Kıyındık bizge töngendi. [Halini hareketini **beğenmiyorum** / Başımıza zor bir gün doğdu.] (Kubıkul Destanı, satır numarası: 1803-1804).

“Han balası sekildi / **Körinedi** sıyağın” [Halin tavrım han çocuğu gibi **görünüyor**.] (Kubıkul Destanı, satır numarası: 2498-2499).

“Batırları keyin kalıp / Kazak **quvıp kele me** dep. [Kazaklar **takip ediyor mu** diye yiğitleri arkada kaldı.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 835-836).

“Minim dep kedeylikti **jasırmaymın** / Astımda minip jürer tayım jok.” [Eksiklik diye fakirliği **gizlemiyorum**, altımda binecek bir tayım bile yok.] (Akböpe-Savıtbek Destanı, satır numarası: 391-392).

“Tüskende sen esime, jan küdeke / Tamağımnan **ötpeydi** işken ayran.” [Seni hatırladığımda canım dünürüm içtiğim ayran boğazımdan **geçmiyor**.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 2004-2005).

1.3.1.2. Kesin Şimdiki Zaman

Geçmiş zaman zarf-fiil eki (-ip, -ip, -p) veya şimdiki zaman zarf fiil eki (-a, -e, -y) ekini alan fiile *jatır, jür, tur, otr* durum / kalıp fiillerinden birinin eklenmesi ile yapılan bu kip konuşma anında devam eden bir oluş ya da kılış bildirir.

Bazı ses ve şekil değişiklikleri olmakla birlikte bu kip, Özbek, Uygur, Kırım, Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Altay, Hakas, Tuva, Saha ve Çuvaş Türkçelerinde kullanılmaktadır⁴. Bu yardımcı fiillerden *otr*- fiili bütün çağdaş Türk lehçelerinde olumlu çekimde yalnızca -p zarf-fiil ekine bağlanmakta; -a, -e, -y ekine bağlanmamaktadır (Ercilasun vd.: 168-258-305).

Bu zaman Kazak Türkçesinde “*Nak Osı Şak*” (kesin şimdiki zaman) olarak adlandırılır. Bu zaman çekiminde eylem genel değil net ve kesindir. Bu yapı Türkiye Türkçesinde -mAktA şimdiki zaman eki ile aynı anlamı vermektedir. Ayrıca Kazak Türkçesinde bu anlamı veren başka bir ek de (U)vdA ekidir. -mAktA ve (U)vdA ekleri “matar eki + bulunma hali eki” yapısında olduğundan birbirinin karşılığı olarak düşünülebilir (kelüvdemin “*geliyorum / gelmekteyim*”, kelüwdesiñ “*geliyorsun / gelmekteisin*”).

“Arkama kolım şirkin **jetpey otır**” [Sırtıma kolum **yetmiyor**.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 6532).

“Akböpe senimen aytısuvğa **batpay jürgenim jok** aytısam sözüm tiye me dep sırttap jürgenim ras edi dep kızdın tusına kelip ölen aytadı” [Akböpe seninle atışmaktan **kaçmıyorum**

⁴ Lehçelerde hangi zarf-fiil ekinin hangi yardımcı fiille kullanıldığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. ERCİLASUN, Ahmet Bican, KARAHAN, Leyla, KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (Redaksiyon) (2006) Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I - Fiil- Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 168-247-258-285-309.

doğrusu atışsam alınır mısın diye uzak duruyordum diyerek kızın karşısına gelip türkü söyler.] (Akböpe-Savitbek Destanı, satır numarası: 132-133).

“Sabımdı buzıp, tuv jıgıp / **Bara jadırın** jönimmen” [Safımı bozup bayrağımı indirip yoluma **gitmekteyim**.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 678-679).

“**Körmey turmın**, közderim buldıray ma” [**Görmüyorum**, gözlerim mi bulanıyor?] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 3232).

1.3.2. Geniş Zaman

Geniş zaman, adından da anlaşılacağı gibi her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır (Ergin 2005: 291). Bu zaman Kazak Türkçesinde *-a*, *-e/-y* ekiyle ifade edilmektedir. Ek, tarihî Türk lehçelerinde geniş zaman eki olarak kullanılmamıştır. Ancak Çağatay Türkçesinde *-a / -e / -y (dur)+şahıs zamirleri* ile çekimlenen şimdiki zaman “şu andaki alışılmış veya tekrarlanmış bir hareketi” de bildirir: *mağşūdğa sēn yētküre sēn ehl-i talebni* “istek sahiplerini dileklerine sen **ulaştırırsın**” (Eckmann 2009: 141). Yani ekin geniş zaman anlamı da bulunur.

Kazak Türkçesi gramerlerinde geniş zaman diye bir kipten bahsedilmez. Bu kipin bildirdiği anlam şimdiki zaman ve gelecek zaman bahislerinde ele alınır. Bu nedenle bu zaman Kazak Türkçesinde “*avıspalı keler şak*” (değişken gelecek zaman) ve “*jalpı osı şak*” (genel şimdiki zaman) bölümlerinde işlenir. (bkz. Iskakov 1991: 230, Oralbayeva vd. 1993: 151).

Ekin geniş zaman anlamı bağlamdan anlaşılmaktadır.

“Odan halktın kuvanışı da, kaygısı da, sayasi- saruvaşılık turması da, mädeni därecesi de, zamana ideologiyası da, âdet – gürpı da, jalpı âlemettik jäne jeke adamdardın qarım – katınastarı da, zamanına layık örbigen tartıstın formaları da **körinedi**.” [Onda halkın sevinci de, kaygısı da, siyasi birlik yaşantısı da, medeni derecesi de, örf âdeti de, sosyal topluluğun ve şahısların ilişkileri de, zamanına uygun gelişen mücadelenin şekilleri de **görülür**.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 3)

“Äke menen şeşesi / Perzentin **süyedi**” [Anne ile babası evladını **sever**.] (Kubikul Destanı, satır numarası: 641-642).

“Er **tuvadı** el üşin / El üşin janım berermin.” [Yiğit memleketi için **doğar**, Memleket için canımı veririm.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 234-235).

“Qazır aqın halıqtın, ökimettin en ardaqtı adamdarınan **sanaladı**.” [Bugün ozan, halkın, hükümetin en değerli insanlarından biri **sayılır**.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 36).

“Qudaydın kim **könbeydi** salğanına?” [Allahın yaptığına kim **razı olmaz?**] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 1506)

1.3.3. Gelecek Zaman

-a, *-e/-y* eki tarihî Türk lehçelerinde gelecek zaman eki olarak kullanılmamıştır. Fakat *-a / -e / -y (dur)+şahıs zamirleri* ile çekimlenen şimdiki zaman Çağatay Türkçesinde gelecek zaman anlamı da vermektedir: *sizde érür; ahtaradur biz tamām yüklerinizni kılıban ihtimām* “(Yusuf’un altın bardağı) sizdedir; bütün yüklerinizi dikkatlice **arayacağız**” (Eckmann 2009: 141).

-a, *-e/-y* ekiyle kurulan gelecek zaman Kazak Türkçesinde en yaygın gelecek zaman kipidir (Koç ve Doğan 2004: 267). Bu zaman için Kazak Türkçesi gramerleri “*jalpı / anık keler şak*” (genel / kesin gelecek zaman), “*avıspalı keler şak*” (değişken gelecek zaman) terimlerini kullanırlar

(Iskakov 1991: 332, Oralbayeva vd. 1993: 151). Bu ekle yapılan gelecek zaman iş, hareket ve oluşun gelecek zamanda kesin, açık bir şekilde yapılacağını, meydana geleceğini bildirir.

“Janistar habarlağan **baramız** dep / Sol jerde juma küni **bolamız** dep.” [Janıslar haber göndermiş **geleceğiz** diye, Cuma günü orada **olacağız** diye.] (Akböpe-Savitbek Destanı, satır numarası: 171-718).

“Tuvdı **berem** balam sağan / Tuvdıñ iyesi sen bolarsın.” [Yavrum bayrağı sana **vereceğim**, bayrağın sahibi sen olacaksın.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 1307-1308).

“Kula at bugin senin kasına / Januvar bugin **jatamın**.” [Ey kula at, ey hayvancağız bugün senin yanına **yatacağım**.] (Kubikul Destanı, satır numarası: 1618-1619).

“Bul javımdı muqatsam / Erlerim sıylık **beremin** / Sonı öltürgen batırdı / Özimenen teñ **körem**” [Bu düşmanı yenersen, yiğitlerim hediye **vereceğim**, onu öldüren yiğidi kendimle denk **göreceğim**.] (Kubikul Destanı, satır numarası: 2990-2991-2992-2993).

2. Sözdizimi Açısından İşlevler

Ekinin sözdizimsel işlevleri onların kelime öbeklerindeki ve cümledeki işlevleridir. Bazı ekler birbirinden bağımsız kelimelere eklenerek onlardan sözdizimsel biçimbirim olan kelime öbeği yaparlar. Örneğin “kapıyı çalarak içeri girdi.” cümlesinde “kapı” ve “çal-” biçimleri birbirinden bağımsız iki kelime iken kelimeler arasındaki fiil unsuruna eklenen “-arak” zarf-fiil eki onları sözdizimi açısından bir zarf-fiil öbeğine dönüştürmüştür: kapıyı çalarak. Bu ek kelimelerin cümlede tek bir biçimbirim şeklinde görünmesini sağlamıştır. “O halde birtakım ekler çeşitli şekillerde anlamsal bütünlük oluşturmak amaçlı sözdizimsel biçimbirim olan kelime öbeği yapmaya yaramaktadır. Kullanım görevleri anlamsal değil öncelikle yapısaldır.” (Delice 2000: 228).

Çalışmanın konusu bir zarf-fiil eki olduğu için ekin zarf-fiil ve tekrar öbeklerindeki işlevleri incelenmiştir. Bu öbeklere dair yapılan tanımlama ve açıklamalarda zarf-fiil eklerinin öbek oluşturma işlevine dikkat çekildiği görülmektedir.

Muharrem Ergin, zarf-fiil grubunun bir zarf-fiil ve ona bağlı unsurlardan meydana gelen kelime grubu olduğunu dile getirir (Ergin 2005: 396).

Leyla Karahan, zarf-fiil grubunu, bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı ve tamamlayıcılardan kurulan kelime grubu olarak tanımlar (Karahan 2004: 57).

Zeynep Korkmaz ise bu grubun grup içinde yüklem görevi almış bir zarf-fiil veya ad çekimi ekleriyle genişletilerek zarf görevi yüklenmiş sıfat fiil ekleri ile bunlara bağlı öğelerden oluşan kelime grubu olduğunu ifade eder. (Korkmaz 2007: 252).

Tanımlarda da görüldüğü gibi zarf-fiil unsuru ve diğer unsurlar arasında bir “bağ” olduğu ifade edilmektedir. İşte bu öbeklerde bahsedilen bağı sağlayan ise zarf-fiil ekleridir. *kapıyı çalarak* zarf-fiil öbeğinden -arak biçimbirimi çıkarıldığı zaman ortaya birbirinden bağımsız “kapı” ve “çal-” biçimbirimleri çıkmaktadır. Ekin tekrar öbeği oluşturduğu da bilinmektedir (bkz. Korkmaz 2009: 984-985, Ergin 2005: 339).

Ekin sözdizimi açısından Kazak Türkçesinde iki işlevi vardır:

1. Zarf-fiil öbeği kurma
2. Tekrar öbeği kurma.

2.1. Zarf-Fiil Öbeği Kurma

Turkish Studies

Zarf-fiil eki almış bir fiil ve ona bağlı unsurlardan oluşan zarf-fiil öbeklerinde esas unsur fiil unsurudur. Bu öbek temel yüklem zarf tümleci olarak görev yapar.

“Akındardın aytısı osilay el namısına tiyetin bolğandıktan, eşbir akındı onun eli **öz içinde sınıp almay**, zor aytıska jibermeydi.” [Ozanların atışması böylece halk namusuna dokunduğu için, hiçbir ozanı soy halkı **kendi aralarında denemeden**, büyük, zor atışmalara göndermiyormuş.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 65).

“**Ravan tañ biline** / Jemisti saydın boyına / Bastap keldi sol endi.” [Aydın şafak söktüğünde yemişli bahçeye onu şimdi getirdi.] (Kubıkul Destanı, satır numarası: 2355-2356-2357).

“**Eş adamğa körsetpey** / Amaldap alıp barayın” [Hiç kimseye göstermeden bir yolunu bulup götüreyim.] (Kubıkul Destanı, satır numarası: 2168-2169)

“**Şın aytpay** ne gıp şıdayın?” [Doğruyu söylemeyip nasıl dayanayım?] (Kubıkul Destanı, satır numarası: 851).

“**Savıttan ötpey** aq nayza / Kırmağ bolıp iyildi.” [Ak mızrak zırhtan geçmeyerek çengel olup eğildi.] (Barak Batır Destanı, satır numarası: 463-464).

2.2. Tekrar Öbeği Kurma

-a, -e zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde nadir örnekler dışında tek başına kullanılmaz. Türkiye Türkçesine uzanan tarihî gelişme süresinde tek başına kullanılış gittikçe zayıflamış, belirli bazı şekillerde kalmıştır. (Korkmaz 2009: 984). Türkiye Türkçesinde tasviri fiillerde ve *gide gide*, *göre göre*, *güle konuşa* gibi ikilemelerde kullanılan bu ek Kazak Türkçesinde tek başına kullanılmasının yanında tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ikilemelerde de kullanılır. “-(y)A...-(y)A zarf-fiili işlevi bakımından sürekli olarak veya arka arkaya tekrarlanarak yapılan bir hareketi gösterir ve “-mak suretiyle” anlamı kazanarak önüne aldığı fiilin yapılış tarzını bildirir.” (Korkmaz 2009: 985).

“Şeşekem kalıp edi **jılay – jılay** / Men şıktım kayratıma şıdamay - aq.” [Anneciğim **ağlaya ağlaya** kalmıştı, ben gittim daha fazla dayanamadan.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 1242-1243).

“Zeriktim jalğız özüm **jata – jata**.” [Canım sıkıldı tek başıma **yata yata**.] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 4538).

“Moyınım talay boldı **karay – karay**” [Boynum yoruldu **baka baka**] (Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I, satır numarası: 5971).

Sonuç

Eklerin işlevsel açıdan incelenmesi onların hangi durumlarda hangi işlevi yerine getirdiğini ortaya koymasından önemlidir. Bu çalışmada da Kazak Türkçesinde en sık kullanılan zarf-fiil eklerinden biri olan -a, -e/-y ekinin işlevleri incelenmiştir.

Ekin şekil bilgisel işlevleri zarf-fillik, tasviri fiillerde esas fiili yardımcı fiile bağlama ve zaman eki olma işlevleridir.

Bu ek Türkiye Türkçesinde *diye*, *göre*, *kala*, *geçe* gibi kalıplaşmış ifadelerin dışında tek başına kullanılmaz. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak tek başına kullanılmaktadır.

Ekin tasviri birleşik fiillerdeki işlevi Türkiye Türkçesindeki ile aynıdır. Ancak Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesinden daha zengin bir tasviri fiil hazinesine sahiptir.

Turkish Studies

Ekin zaman eki olarak kullanılması Kazak Türkçesinin tarihî Türk lehçelerinden neyi tevarüs edip etmediğini, bu hususiyetleri sürdürürken yapıların ne gibi anlam, şekil değişikliklerine uğradıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ek, tarihî Türk lehçelerinde sadece şimdiki zaman yapısında kullanılıp geniş zaman ve gelecek zaman anlamını bu yapı içinde barındırırken Kazak Türkçesinde üç zaman çekiminde kullanılmaktadır.

Sözdizimi açısından incelendiğinde ise ekin bağımsız kelimeleri sözdizimsel biçimbirime dönüştürme işlevi olduğu tespit edilmiştir. Ek Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılmadığından yalnızca kalıplaşmış ifadelerle (*kala, geçe*) zarf-fiil öbeği kurmaktadır. Örneğin; *saat dokuzu beş geçe, ona çeyrek kala* vb. *Diye* ve *göre* kelimeleri ise artık edatlaşmıştır. Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak ek tek başına kullanılmakta ve zarf-fiil öbeği kurmaktadır. Ekin tekrar öbeği kurmaktaki görevi ise her iki lehçede de aynıdır (*baka baka-ğaray ğaray, söyleye söyleye-söyley söyley, gele gele-kele kele*).

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe zengin bir ek sistemine sahiptir. Bu ekler salt bir tek işlevi yerine getiren ekler olmaktan öte eklendiği kelimeye göre, söz diziminde üstlendiği göreve göre, bildirdiği anlama göre işlevsellik arz etmektedir. Çalışmanın konusu olan genelde zarf-fiil ekleri, özelde -a, -e/-y zarf-fiil eki bu işlevsel eklerden sadece biridir.

KAYNAKÇA

- ARIKAN, Metin (2007), Kazak Destanları 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin (2004), Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BOTABAYEVA Zhanat (2008), Kazak Halk Edebiyatı – Aytıs I’/ Giriş - Metin- Aktarma - Dizin, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DELİCE, H. İbrahim (2000), “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi”, Türklük Bilimi Araştırmaları, Sayı 9, s. 135-150, Sivas.
- ECKMANN, Janos (1998), “Harezmi Türkçesi”, Tarihî Türk Şiveleri (çev. Mehmet Akalın), TKAE Yayınları, Ankara.
- ECKMANN, Janos (2009), Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yay. İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, KARAHAN, Leyla, KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih (Redaksiyon) (2006) Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2005), Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım / Yayım / Dağıtım, İstanbul.
- GABAİN, A. Von (2007), Eski Türkçenin Grameri, Çeviren; Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2004), “Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine” V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1267-1283.
- İŞKAĞOV, Aḡmedi (1991), Qazirgi Qazaq Tili-Morfologiya; Ana Tili Yayınları, Almatı.
- KARACA, Oktay Selim (2007), Kazak Destanları 3, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2004), Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz (2004), Kazak Türkçesi Grameri, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN Vehbi (2003), Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), Gramer Terimleri Sözlüğü, Genişletilmiş 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

-
- ORALBAYEVA, N., ÄBDİĞALİYEVA T., ŞALABAYEV B. (1993), *Praktikalıq Kazak Tili, Ana Tili*, Almatı.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TAMİR, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, Editör: ERCİLASUN, Ahmet B., *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi (2007), *Harezm Türkçesi*, Öncü Basımevi, Tokat.
- TURAN, Zikri (2000), “Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?” 4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 25-29 Eylül, Çeşme-İzmir.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- VURAL, Hanifi, TOPARLI, Recep (2004), *Kıpçak Türkçesi*, basım yeri: Dilek Matbaa&Ofset Tesisleri, Sivas.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012